

MALİ GÜÇ VE ASKERİ GÜÇ ARASINDAKİ KRİTİK İLİŞKİ: OSMANLI İMPARATORLUĞU ÖRNEĞİ

Bahar AŞCI¹

ÖZET

Neden tarih boyunca bazı uluslar güç kaybederken diğerleri kazanmıştır? Bu soru sadece tarihe olan bir ilgiye cevap aramanın yanında günümüz dünyasını anlayabilmek ve geçmişte gelişip güç kaybeden ulusları inceleyerek gelecekte de benzer durumların gerçekleşme olasılığını ortaya koyabilmek için önemlidir. Bu noktadan hareketle çok kapsamlı bir araştırma yaparak geçmiş 500 yılı analiz eden Yale Üniversitesi tarihçisi Paul Kennedy, imparatorlukların yükseliş ve çöküşlerinde önemli bir etkisi olan ekonomi ve askerî güç arasındaki kritik ilişkiye odaklanmıştır. Uluslar, askerî güçlerini ekonomik kaynaklarına göre oluşturmuşlardır ancak Kennedy, kaynaklar dışında yeni teknolojilerin ve yeni üretim sistemlerinin, kaynakları bol olan ekonomiler için bile askerî güç oluşturma maliyetini yükselteceğini savunmuştur ve büyük güçlerin yükseliş ve çöküşlerinde gelişen teknolojilerin ve üretim sistemlerinin etkisi üzerinde durmuştur. Makalede; Kennedy'nin çalışmasından yola çıkılarak Osmanlı İmparatorluğu incelenmiştir. Bütçeler ve askerî sanayi rakamları yardımıyla imparatorluğun büyük bir askerî güç olduğu dönemden, gerileme dönemine geçişi ve çöküşü analiz edilmiştir ve kitapta detaylı bir şekilde incelenmediği fark edilen Osmanlı'nın da, Kennedy'nin tezi ile örtüşür bir şekilde teknolojik yenilikler ve üretim anlayışındaki değişiklikler sonucu yok olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Paul Kennedy, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, Osmanlı harp sanayisi, Osmanlı'nın yükselişi ve çöküşü

THE CRITICAL RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC AND MILITARY POWER: A CASE STUDY OF OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

Why is that some nations gain power while others lose it in history? The question is not only of historical interest but also important for understanding today's world and for making guesses about the great empires that flourished and fell in the past. In his wide-ranging analysis of global politics over the past five centuries, Paul Kennedy, Professor of history from Yale University, focuses on the critical relationship between economic and military power because it affects the rise and fall of empires. Nations project their military power based on their economic resources. However Kennedy arguing that new technologies and production systems as well as resources increase the cost of creating military power, examines the impact of developing Technologies and production systems on the great power, specifically on their rise and fall. In this study, the Otoman Empire is analysed from Paul Kennedy's perspective. With the help of budgets and military industry numbers, the rise and fall of the empire is reviewed. The reason why the

¹ KHO, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Svn.Ynt. Doktora Öğrencisi, baharasci@gmail.com

AŞCI

Ottoman Empire fell was explained through the technological changes and differences in the understanding of production, which is compatible with Kennedy's arguments.

Key Words: Paul Kennedy, The Rise and Fall Of The Great Powers, Ottoman war industry, the rise and fall of the Ottoman Empire.

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, gerileme dönemine girdiği andan itibaren ekonomik kurumları güçlerini kaybetmeye, ekonomik sistemi de sorunlar yaşamaya başlamıştır (Açba, 2004: 18). Yüzyıllarca borç almadan devamlılığını sürdürebilmiş olan imparatorluk bu dönemde dış kaynak kullanımına ihtiyaç duymuştur. Öncelikle iç kaynaklara yönelen Osmanlı, dış kaynak kullanımında geç kalmakla beraber zayıflamasını fırsat bilen ülkeler açısından iyi bir hedef tahtası durumuna gelmiştir (Açba, 2004: 18). Gelir yaratma konusunda sıkıntı yaşayan İmparatorluk, ekonomik kaynak temini için dışarıya açılmak zorunda kalmıştır ve bu durum çöküşü hızlandıran en önemli nedenler arasında yer almıştır (Açba, 2004: 146).

Özellikle ekonomik ve askerî güç arasındaki ilişkiden yararlanarak büyük devletleri analiz eden Paul Kennedy; Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü (2009) adlı kitabında; bütçe açığının, askerî kalkınmayı sağlamaya çalışırken, herhangi bir büyük gücün düşüşündeki en önemli neden olacağını belirtmiştir. Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşlerine bu çerçeveden yaklaşılarak teoriler üretmeye çalışmış ve belli noktalara dikkat çekmiştir. Tespitlerinden en önemlisi, üretim ve gelir sağlama kapasitesi ile askeri güç arasında uzun vadede anlamlı bir ilişkinin olduğudur. Bununla beraber askerî üstünlüğü sağlayabilmek için sürekli savaş hâlinde olmak ya da askerî teknolojiyi sürekli geliştirmek zorunluluğunu desteklemiştir. Aksi takdirde askerî açıdan üstün olan ülkenin diğer ülkelerin siyasi kararları üzerinde etkiye sahip olabileceğini belirtmiştir.

İncelemesine 1500'li yıllardan başlayan Kennedy 16. yüzyılda Batı Avrupa'daki gelişmelerden dolayı İspanya, Hollanda, Fransa, Britanya İmparatorluğu ve günümüzde de Birleşmiş Devletleri büyük güç olarak tanımlamış ve yükselmeleri ve ardından çökmelerinin sebeplerini incelerken, üretim ve gelir sağlama kapasiteleri ile askeri güçleri arasında daha uzun vadede kuvvetli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur (Kennedy, 2009: 14).

AŞCI

Batı Avrupa güçlenene kadar Ming Çini, Osmanlı İmparatorluğu ve Moğol İmparatorluğu ile Moskof Rusyası, Tokugawa Japonyası ve Ortabatı Avrupa'daki devletler kümesi önemli güce sahip devletlerdi. Etkinlikleri uzun yıllar süren bu devletleri, Kennedy kitabında detaylı bir şekilde incelememiştir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu bu çerçeveden ele alınarak incelenmek üzere bu makalenin konusu olarak seçilmiştir.

Doğu imparatorlukları ne kadar etkileyici ve düzenli görünseler de, ticari etkinliklerde ve silah geliştirmekte başarı göstermiş olsalar da düşünce ve uygulama birliği üzerinde baskıcı bir merkezi otoritenin varlığı her zaman için gelişmenin önündeki engel olarak görülmüştür. Oysaki Avrupa'da bir üst otoritenin bulunmayışı krallıklar ile şehir devletleri arasında rekabeti kızıştırmış ve bu rekabet, askerî alanda gelişme sağlamak için devletleri sürekli arayış içine sokan itici bir güç olmuştur. Merkezî otoritenin olmaması, gelişmenin ve değişimin daha kolay olmasına olanak sağlamıştır ve bu sayede Avrupa devletleri kısa zamanda doğunun her alandaki üstünlüğünü batıya transfer edebilmişlerdir (Kennedy, 2009: 15).

Tarih vermek gerekirse özellikle Osmanlı'nın etkinliğini kaybetmeye başladığı 1500'lü yıllardan sonra Batı'da, 150 yıllık bir zaman dilimi içinde; İspanyollar ve Avusturyalı Habsburglar büyük güç olarak öne çıkmışlardır. Aralarındaki hanedan ve din çekişmeleri uzun yıllar sürmüş ve bu dönemde Habsburglar, büyük kaynaklara sahip olmalarına rağmen bunlarla yetinmemiş, birbirini takip eden savaşlarla coğrafi gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Bu arada artan askerî harcamaları giderek zayıflayan ekonomik tabanlarının taşıyamayacağı büyük bir yüke dönüşmüş ve İspanyollar karşısındaki etkinliklerini kaybedip büyük güç olma konumlarını yitirmişlerdir (Kennedy, 2009: 116).

Kennedy, 1660 ve 1815 yılları arasında geçen dönem için de daha önceki dönemlerde büyük güç olan İspanya ve Hollanda'yı ikinci sıraya düşürerek Fransa, Britanya, Rusya, Avusturya ve Prusya'yı büyük güçler olarak tanımlamış ve incelemiştir.

Yavaş yavaş 20. yüzyıla yaklaşırken tarihteki birlikteliklerden de bahsetmiştir. Ayrıca Sanayi Devrimi'ne ve büyük güçler üzerindeki

AŞCI

etkilerine de değinerek, ekonomik sistemle, büyük güç olma ve bu konumu koruma ilişkisini de ortaya koymaya çalışmıştır.

Büyük güçler üzerindeki dengelerin tamamen değişmesine sebep olan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ise kitabın en son incelediği konulardır. Savaşlar sonucunda, 20. yüzyıl öncesinde var olan çok sayıda büyük güç ve onlar arasındaki çekişme nihayete ermiş ve dünya iki kutuplu bir yapıyla tanışmıştır. Yazar, bu süreçte büyük güç olabilmek için daha yıkıcı ve kitlesel savaşların var olması gerekliliğine dikkat çekmek istemiştir. Ancak bunu teorileştirme çabası içerisine girmemiştir (Kennedy, 2009: 20).

İncelediği dönem itibarıyla Avrupa merkezli olan Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri adlı kitap son bölümünde bugün bilinen ve en büyük güç olan Birleşik Devletlerden de bahsetmiştir.

Genel olarak kitabı değerlendirdiğimizde ise, bir devlet ne kadar fazla kaynağa sahip olursa olsun, genişleme ve sahip olduğu gücü koruma çabası içerisindeyken büyümenin getirmiş olduğu yükü kaldırabilme yetisine sahip değilse ekonomisi zayıflamakta ve meydana getirdiği güç kaybı öncelikle askerî olanaklarını kısıtlamaktadır. Askeri gücü azalan bir devletin savunma gücü azalacağı için dış tehlikelere daha çok açık hale gelecek ve en nihayetinde mevcut pozisyonunu daha fazla koruyamayacaktır. Böylece çöküş kaçınılmaz olacaktır.

Osmanlı için de durum bundan farklı değildir. Klasik iktisadi yapının temeli, fetihlere dayanıyordu. 18. yüzyıldan itibaren devletin yayılma süreci sona erince, savaşlar gelir kaynağı olmaktan çıkmış ve gider kalemi haline gelmişti (Açba, 2004: 141). Bu durum, devletin gücünü kaybetmesine neden olup daha da hızlı gerilemesinin sebepleri arasında yer almıştı.

Bu çalışmanın hedefi de Paul Kennedy'nin öngörü ve tespitlerini Osmanlı İmparatorluğu açısından test etmektir. Bu hedefe ulaşabilmek için ilk olarak, Osmanlı kendi döneminde büyük bir güç müydü, diğer imparatorluklarla karşılaştırılarak bu husus ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ardından Osmanlı'nın askerî durumu ve harp sanayisinden bahsedilecektir. Bunlara ek olarak askerî gücünü yitirmeye başladığı ve fetihlerin durduğu dönem üzerinde durulacak ve Osmanlı'nın, o dönemdeki üretim ve gelir elde etme kapasitesi analiz edilecektir. Bunun ardından gerileme dönemine

AŞCI

ait bütçeler incelenecek ve harp sanayisinin gerilemesiyle Osmanlı mali çöküşü arasında herhangi bir bağlantının varlığına bakılacaktır. Elde edilen sonuçların Paul Kennedy'nin tespitleriyle örtüşüp örtüşmediği tartışıldıktan sonra da çalışma sonlandırılacaktır.

2. İLK TOPRAK KAYBINA KADAR GEÇEN SÜREÇTE OSMANLI İMPARATORLUĞU

İstanbul'un fethedilmesinden Osmanlı'nın 1699'da ilk toprağını kaybettiği Karlofça Anlaşması'na kadar geçen süreçte İmparatorluk en kuvvetli zamanlarını yaşamıştır. 1453, İstanbul'un fethiyle Osmanlı, Doğu Roma İmparatorluğu'nu yıkmış ve Yeni Çağı başlatmıştır. Bununla beraber Doğu Ticaret Yolları Osmanlı'nın eline geçmiş ve Osmanlı ticareti, en ihtişamlı dönemine başlamıştır.

1453 ile 1699 yılları arasında altın çağını yaşayan Osmanlı, 16. yüzyılda Anadolu ve Kuzey Afrika dışında, Güneydoğu Avrupa, Kafkaslar ve Arap Yarımadasına hükmeden ve Akdeniz'deki üstünlüğüyle dünya siyasetine yön veren bir süper güçtü (Friedman, 2009: 81).

Öncelikle Osmanlı'yı büyük güç yapan unsurlardan bir tanesi İmparatorluğun etki alanıydı. Yavuz Sultan Selim zamanında ele geçen halifeliğin de etkisiyle birlikte 1699 yılına gelindiğinde, İmparatorluğun topraklarının yüzölçümü 24 milyon kilometrekareye ulaşmıştı. Toprakların geniş olmasının ekonomik avantajı; tımar sistemi ve vergiler sayesinde zenginleşen Osmanlı hazinesiydi.

Devlet gelirlerinin yüksekliği de fetihler ve nüfusun yoğunluğuyla açıklanabilirdi. Zaten fetihleri başarılı kılan şey de tımar sistemi sayesinde sayıca güçlenen orduydü.

Nüfus, günümüzde gelişmişliğin önündeki engellerden biri olsa da bundan yüz yıl önce cephe savaşlarının öneminden dolayı genişleyebilmenin kriterlerindendi. Nüfusun yoğunluğu devletlerin istediği bir şeydi; çünkü artan nüfus artan vergi gelirleri demektü ve artan gelir daha fazla askerî güce sahip olup yeni yerler fethedilebilmesine imkân sağlıyordu. Bu hususları düşündüğümüzde tarihteki devletleri

AŞCI

karşılaştırmaya başladığımızda ilk ele almamız gereken konu nüfus yoğunluğudur.

Osmanlı'da 1831'e kadar hiç nüfus sayımı yapılmamıştır (İnalçık, 2004: 776). Dolayısıyla İmparatorluğun altın çağı ile ilgili kesin nüfus rakamı mevcut değildir. 1867 yılına gelindiğinde imparatorluğun Balkanlardaki nüfusu 18,5 milyonken Anadolu'da bu rakam 12,8 milyondur ve bu da toplamda 40 milyonu aşmaktaydı. İmparatorluğun gücünü yitirmesi ve artan toprak kayıplarıyla beraber 1920'lere geldiğimizde nüfus 21 milyona gerilemiş ve Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda da Anadolu nüfusu 12,5 milyon olmuştur (İnalçık, 2004: 903).

Benzer dönemlerde dünyadaki diğer ülkelerin nüfuslarının yer aldığı tabloda görüldüğü üzere 18. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar geçen yüz yıllık süreçte İngiltere, Rusya ve Fransa gibi büyük devletler nüfusunu ikiye katlarken Habsburglar neredeyse 4 katı nüfus artışı gerçekleştirmişlerdir. Ancak yine de hiçbirisi Osmanlı'nın gerilediğini ve çökmek üzere olduğunu belirttiğimiz 1850 sonrası dönemdeki 40 milyonluk nüfusu kadar kalabalık olamamışlardı.

Tablo 1. Güçlerin Nüfusları, 1700 – 1800 (milyon olarak)

	1700	1750	1800
Britanya Adaları	9	10,5	16
Fransa	18	21,5	28
Habsburg İmparatorluğu	8	18	28
Prusya	2	6	9,5
Rusya	17,5	20	37
İspanya	6	9	11
İsveç	-	1,7	2,3
Hollanda Cumhuriyeti	1,8	1,9	2
Birleşik Devletler	-	2	4

Kaynak: Paul Kennedy, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2009, 135.

Sömürge zihniyetinin en yaygın olduğu dönemlerde bir imparatorluğun geniş topraklara hâkim olması gücün en kritik göstergelerindendi. 1914 yılına ait bir değerlendirmeye baktığımızda da İngiltere'nin 32 milyon kilometrekare yüzölçümü ve 391 milyon nüfusla en

AŞCI

güçlü olduğu dönemini belirtebiliriz. Onu sırasıyla 10,5 milyon kilometrekare yüzölçümü ve 62,3 milyon nüfusla Fransa takip etmektedir. Üçüncü sırada ise; 3,2 milyon kilometrekare yüzölçümü ve 13 milyon nüfusla Almanya yer almaktadır (www.belgeler.com/blg/asx/sanayi_inkilabi).

Her ne kadar bire bir dönemlere ait verilere ulaşmakta sıkıntı yaşanıyor olsa da Osmanlı'nın en geniş topraklara hükmettiği dönemde 24 milyon kilometrekareye ulaşan yüzölçümünü ve gerileme döneminde bile tebaası olan 40,5 milyon nüfus yoğunluğunu diğer büyük imparatorluklarla karşılaştırdığımızda döneminin büyük güçleri arasında yer aldığını görebiliyoruz.

Kalabalık nüfusu sayesinde oldukça güçlü bir orduya sahip olma şansını da yakalıyordu büyük güçler ve Osmanlı da bu güçler arasında yer alıyordu.

3. OSMANLI İMPARATORLUĞU HARP SANAYİSİ

Batı Avrupa ülkelerinin henüz makineli bir üretim devrine girmediği XV-XVII'nci yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, sanayi yönünden dünyanın gelişmiş ülkelerinden birisi kabul ediliyor ve bazı lüks maddeler hariç, genellikle bütün sanayi ürünleri İmparatorluk sınırları içinden karşılanıyordu (Tabakoğlu, 2005: 245). Özellikle, *Lonca* adı verilen, temeli usta-çırak ilişkisine dayanan, iş bölümü ve uzmanlaşmayı sağlayan, imal edilen malların satış fiyatları ile satış yöntemlerini düzenleyen ve belirleyen ve de üretimin denetimini gerçekleştiren kurumlar sayesinde; çinicilik, dokumacılık ve gemi yapımı gibi sanatlar çok ileri bir düzeye yükselmişti (Pamuk, 2005: 58-60). Düzenli ve kontrollü bir biçimde yürütülen sanayi faaliyetlerinin çıktıkları olan tekstil ürünleri, silahlar, deri ve cam eşya dış piyasalara çok kolaylıkla ihraç ediliyordu (Pamuk, 2005: 62).

İlk fabrikalaşma hareketleri ise, II. Mahmut devrinde savaş sanayisi ile başlamıştır. Bu devirde Sinop, İzmit, İstanbul tersanelerinde buharlı gemilerin yapıldığı ve bazı ahşap teknelerin Londra'ya götürülerek içine makine konulduğu gözlenebilmektedir (Agoston, 2006: 19). Ancak kurulan bu fabrikalar için kömüre duyulan gereksinim çok fazlaydı. Kömürü ithal etmek de iktisadi değildi. Durum böyle olunca da maden ocakları da

AŞCI

işletmeye açılmıştır ve Ereğli Kömür İşletmeleri sanayileşme döneminin ilklerinden olmuştur.

II. Mahmut dönemindeki gelişmeler başlangıç sayılsa da savaş sanayisine asıl geçiş Abdülaziz devrinde olmuştur. Zira Osmanlı İmparatorluğuyla İngiltere arasındaki siyasal ilişkiler Abdülaziz'in yönetiminde olduğu dönemde savaş sanayisine girişim için uygun bir ortam ortaya koymuştu. Yurt içinde üretimi mümkün olmayan demir, İngiltere'den ithal ediliyordu. Bunun sonucu olarak da çok daha önceden açılan top döküm ve barut fabrikalarına gemi fabrikaları da eklenmişti (Pamuk, 2005: 245).

3.1. Osmanlılarda Ateşli Silahlar Sanayi

Osmanlılar XIV. yüzyılda Avrupa'da kullanılmaya başlanan ateşli silahları kısa sürede tanıyarak kendi ülkelerine transfer etmiş ve Fatih Sultan Mehmet döneminde (1451-1481), ateşli silahlarda ve bilhassa topçulukta, dönemin en ileri teknolojisine sahip olmuşlardır (Adivar, 1982: 40). Osmanlı topçularının ileri derecedeki balistik bilgisi, ortadan ayrılabilen iki parça toplar, kuşatma ve sahra topları, havan topları, dört beş metre uzunluğunda, yüz kilodan ağır güller fırlatabilen ve yirmi tona yakın ağırlığı olan çok büyük çaplı toplar, zamanın tekniğine ve bilgisine oranla fevkalade sayılabilecek savaş araçlarıydı (Parry, 1978: 1062). Osmanlılar, en önemlisi İstanbul'daki Tophane-i Âmire'de olmak üzere, belli başlı merkezlerde büyük çaplarda toplar dökerken, bir yandan da top götürmenin mümkün olmadığı yerlere, bakır ve tunç gibi top yapım malzemesini götürerek seyyar üretim gerçekleştirmişlerdir. Uyguladıkları bu sistem, Osmanlıların silah sanayisinde Avrupa'dan ileri seviyede olduklarının göstergesidir. Nitekim Fransa'nın, 1493 yılındaki İtalya Seferi'nde, engebeli arazi yüzünden toplarını nakletmede büyük güçlüklerle karşılaştığını ve harekâtın geciktiğini, (Bıyık, 1979: 9) oysa Sultan II. Murad'ın bu olaydan 43 sene önce Akçahisar Kuşatması'nda, Fatih'in ise, 15 sene önce İşkodra Kuşatması'nda toplarını kale önünde dökerek bu meselenin üstesinden kolayca gelebildiklerini görmekteyiz (Özcan, 1995: 9). Osmanlı topçuluğunun kısa zamanda bu derece gelişmesinde, padişahların (özellikle Fatih'in hem kendisinin bizzat ilgilenmesi ve hem de bu işle uğraşan kişileri yüksek ücretle himaye etmesi) ateşli silahların savaşlardaki

AŞCI

önemini ve belirleyici gücünü oldukça erken dönemde kavramalarının büyük payı bulunmaktadır. Diğer taraftan Osmanlıların mali sıkıntılarının olmaması da önemli faktörlerdendir.

İlk dönem padişahlarının, devleti genişletme çabalarıyla geçen mücadelelerinde savaşmak zorunda oldukları Avrupa ve Balkanlar'daki mahalli senyörlerin ve hanedanların sığındığı kaleleri yıkmak ve ele geçirmek için sürekli kuşatma harbi yapmak durumunda kalmaları sebebiyle, kuşatma topları Fatih'in saltanatının sonuna kadar geçen zamanda, büyük önem kazanmış ve gelişme göstermiştir. Zaten, yükselme döneminde olan Osmanlılar, düşman milletlerin sürekli tazyik ve meydan okumaları karşısında silahlarını mütemadiyen geliştirmek, yenilemek ve düşmanın silahlarıyla dengelemek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Osmanlıların Balkanlarda ve kısmen de Anadolu'daki oldukça zengin maden yataklarına erken dönemlerde sahip olmaları ve bunun yanında iyi bir hazineye malik bulunmaları büyük bir avantaj idi. Sultanların bu imkânları zorlamaları ve iyi değerlendirmeleri, bu silahların kısa zamanda etkili bir şekilde Osmanlı ordusunda yer almasını sağlamıştır (Ayalon, 1956: 103).

Tablo 2. İstanbul'daki Tophane-i Amire'nin Üretimi (1513-1528)

Tarih	Faaliyet Süresi	Dökülen Top Sayısı	Kullanılan Malzeme (metrik ton)
1515-18	32 ay	2 büyük dökme demir	6.3
1517-18	8 ay	24 (22'si dökme demir)	185
1517-19	28 ay	699 (+ tamir olan 428)	550
1522-26	38.5 ay	1029	483
1527-28	9 ay	148	65
Toplam	119.5 ay	2090	1316.7

Kaynak: DBŞM TPH 18596, s.3, DBŞM TPH 18596, s.7, DBŞM TPH 18598, s.3,8,9,14. Arşiv belgelerinden aktaran Gabor Agoston, Barut. Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, 236.

AŞCI

1430'lu yıllarda, Osmanlı ordusunda büyük çaplarda topların olduğuna dair kayıtlar, çok sayıda yetenekli top ustalarının bulunduğu da göstermektedir. Zira Osmanlılar, ateşli silahların kullanımında Hıristiyan top yapım ustalarını kendi askerî örgütleri ile bütünleştirirken, kendi askerlerini de aynı hizmetler için yetiştirmeye itina göstermişlerdir (Petroviç, 1975: 193). Türk asıllı topçu ustaları Haydar, İsmail, Muslihuddin ve Saruca gibi isimler buna dair ilk örneklerdir. Collado isimli bir İspanyol topçusu, 1592 yılında yazdığı eserinde Osmanlı topunun orantısız ve kusurlu olduğunu söylemekte, fakat yüksek kaliteli madenden yapıldığını belirterek övmektedir (Aydüz, 1998: 74). Osmanlı topunun ilk dönemlerdeki üstünlüğü emsallerine nispetle kalitesinin pek farklı olmamasına rağmen neticeye çabuk ulaşmak için ebatlarının büyüklüğündeydi. Hâlen Londra Kulesi Müzesi'nde bulunan 1464 yılında yapılmış ortadan ayrılabilen iki parçalı Osmanlı topunun kimyasal analizi, eritme işleminin kusurlarına rağmen, iyi bronzdan dökülmüş olduğunu göstermektedir (Parry, 1978: 1061). Yine İstanbul'daki Askerî Müze ve Kültür Sitesi'nde bulunan Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait bir tunç topun kimyasal analizi de aynı şekilde sonuç vermiştir.²

Tablo 3. Osmanlı Tunç Toplarının³ Bileşeni

Tarih	Bakır (%)	Kalay (%)
1464	89.58	10.15
1517-23	91	9
1522-26	90.5	9.5
1604	90.8	9.2
1685-86	91.4	8.6
1693-94	89.5	10.5
1704-06	89.6	10.4
1706-07	89.5	10.5

Kaynak: Gabor Agoston, Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, 243.

² Yapılan analize göre topta; % 96.43 oranında bakır ile % 3.57 oranında kalay bulunmuştur. Topun üzerinde "amel-i Mehmed bin Abdullah sene 942" yazısı bulunmakta ve ayrıca bir de kitabe yer almaktadır. (İstanbul Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, envanter no:11)

³ Top bronzu, diğer adıyla tunç topu çinko eklenmiş bronzdur. İlk kez top vb. savaş gereçleri yapımında kullanıldığı için bu adı almıştır. Yaklaşık %88 bakır, %8-10 kalay ve %2-4 arasında çinkodan oluşur. Döküm özellikleri çok üstündür. (Nasıl Çalışır - Bilim, Teknoloji ve İcatlar Ansiklopedisi, Gelişim Yayınları, cilt 1, s 311-312)

AŞCI

Tablo 3'te yer alan ve 1464'ten 1707'ye kadar geçen dönemde kullanılan tunç toplarının maden bileşimlerinde bakırın, ortalama yüzde doksan yoğunlukla tunç topları için olması gereken asgari bakır oranından daha fazla değere sahip olarak yüksek kalitede dökülmüş olduğunu görebiliriz.

Bazı Osmanlı garnizonlarının silah envanterlerini incelemek suretiyle de benzer sonuçlara varmak mümkündür. Her ne kadar anlatıya dayanan Osmanlı kaynakları ve özellikle de Avrupalı seyyahlar çoğu zaman bazı önemli kalelerde bulunan dev toplara takılmışlarsa da, arşivlerden sağlanan delillerden daha karmaşık ve oldukça farklı bir tabloya işaret etmektedir (Agoston, 1994: 15-48).

3.1.1. Güherçile ve Barut İmalathaneleri

Dönemin önemli savaş silahı diye anlattığımız top kadar, onun yapımında kullanılan barut ve güherçile de önemli sanayi mallarındandı. Osmanlı bu konuda da zengin kaynaklara sahip olması nedeniyle şanslıydı. Barut; odun kömürü, kükürt ve güherçile denilen potasyum nitratın karışımından oluşmaktaydı.

Güherçile özellikle Hindistan ve Mısır'da yaygın bir şekilde bulunan bir doğal kaynaktı ve kömür dışında Osmanlı için barut yapımı çok da maliyetli bir iş değildi. Ayrıca barut yapımı yerel imalathaneler dışında nakliyesi zor ve masraflı olacak bölgelerde un değirmenlerinin barut değirmenleri haline dönüştürülmesiyle çok çabuk üretimine başlanılabilen bir teknoloji olmuştu (Agoston, 2006: 174).

XVI. yüzyıla geldiğimizde Osmanlı'nın çeşitli bölgelerde tesis ettiği baruthaneleri görebiliyoruz ve bunlar büyük ölçekli üretim yapan fabrikalardı. İstanbul, Kahire, Bağdat, Halep, Yemen, Budin, Belgrad ve Tameşvar başlıca barut imalathanelerinin olduğu Osmanlı kentleriydi (Agoston, 2006: 174) (Tablo-4).

AŞCI

Tablo 4. XVI. Yüzyılda Osmanlı Baruthanelerinin Tahmini Üretimi

	Kantar ola min.	Ko ola min.	Kantar olarak maks.	Ko olarak maks.
İstanbul	3.000	162.000	4.700	253.800
Budin	1.000	54.000	1.000	54.000
Tameşvar	1.000	54.000	1.400	75.600
Selanik	2.300	124.200	2.300	124.200
Gelibolu	1.000	54.000	1.000	54.000
İzmir	1.600	86.400	2.000	108.000
Bor	1.200	64.800	1.800	97.200
Kahire/Mısır	3.000	162.000	5.000	270.000
Toplam	14.100	761.400	19.200	1.036.800

Kaynak: MAD 3279, 15758, 3620, 3127, 885, 6880, 7512, 1497, 3297, 177. DBŞM 449, 598, 642, 844, 19085 arşiv belgelerinden aktaran Gabor Agoston, Barut. Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, 202.

3.1.2. Demir, Kurşun ve Mühimmat İmalathaneleri

Silah sanayisi denildiği zaman akla gelmesi gereken bir diğer önemli maden de demirdir. Osmanlı için stratejik önemi olan demir; silah üretimi dışında kalelerde ve imparatorluk tersanelerinde de kullanılmaktaydı (Agoston, 2006: 228). İstanbul'a en yakın demir madenleri Eskişehir'de bulunmaktaydı ve ayrıca Erzurum yakınlarındaki Kiğı ve Keban'dan da bol miktarda demir çıkarılmaktaydı (Tablo-5).

Geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı, demir ve kurşun konusunda da kendine yeten kaynağa ve imalathanelere sahipti. Bu nedenle ağır silahlardan hafif silahlara kadar tüm savunma gereksinimlerini kendisi üretmekteydi.

Belli başlı savunma imalathaneleri üzerinde durmaya çalıştığımız Osmanlı, askerî üstünlüğünü, 18. yüzyıldan sonra kaybetmiştir. Batı'nın teknolojik ilerlemeleri ve Osmanlı'nın bu ilerlemeler karşısında zayıf düşmesi, özel mülkiyet kavramının gelişmemesi ve sanayinin devlet elinde ilerleyememesi, iltizam sistemi ve mecburi seyyar üretim sisteminin toprak kayıplarıyla beraber elden çıkması Osmanlı savunma sanayisinin büyük güç olabilmek için gerekli savunma üretimini karşılayamaz hale gelmesine sebep olmuştur (Tabakoğlu, 2005: 349). Ayrıca bir çeşit vergi toplama sistemi olan iltizam usulüyle, yerli üretim, ağırlıklı olarak kontrolü elinde tutan gayrimüslim tebaanın denetiminden çıkıp yabancı sermayenin eline geçmiş ve Osmanlı'nın 1856 yılında ilk dış borcunu kullanmasından 1923'te

AŞCI

Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede sanayi üretimi tamamen yabancılaşmıştır (Açba, 2004: 38). Yabancılaşma sürecinde borçlanma önemlidir ve üzerinde durulması gereken bir konudur.

Tablo 5. Belli Başlı Demir İmalathanelerinin Yıllık Tahmini Üretimleri

Bölge	Tarih	Yıllık Üretim
Samakov	1565	2.000 kantar
Samakov	17.yüzyıl ortaları	8.000 araba
Bilecik	1568	35.000 top güllesi
Banyaluka	1663	29.300 top güllesi
Banyaluka	1664-65	100.000 okka top güllesi
Banyaluka	1684	162.000 okka
Banyaluka	1684	100.000 okka top güllesi
Banyaluka	1702	160.000 okka
Bac/Bah	1680-86	201.471 okka
Kağıthane	1696-97	64.456 top güllesi
Tophane	1697	2.150 top güllesi
Kağıthane	1697-98	30.444 top güllesi
Kağıthane	1697-98	64.840 humbara
Pravişte	1708-09	125.000 okka
Pravişte	1713-14	97.558 top güllesi
Pravişte	1714-15	177.586 top güllesi
Pravişte	1715	57.532 gülle

Kaynak: MAD 920, 2758, 3279, 3774, 683, 5448, 4578, 4456. MD 7, s513 no1475. MD 5, s162 no389 arşiv belgelerinden aktaran Gabor Agoston, Barut. Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, 233.

4. OSMANLI'DA TOPRAK KAYIPLARI VE HARP SANAYİSİ'NİN GERİLEMESİ

Kendi kendine yetebilen ve gelirini üretimden ziyade fetihler yoluyla artıran Osmanlı 1699'da ilk büyük toprak kaybını Karlofça Anlaşmasıyla yaşar. En son 1577'de Fas Sultanlığı'nı himayesi altına alan Osmanlı, yaklaşık bir yüzyıl daha, ulaşabildiği en geniş sınırlarda yaşamış ve fetihlerin tamamen kesilmesiyle toprak kayıpları başlamıştır. Bundan sonrası da yavaş yavaş gerileme dönemine doğru yaklaşılan bir süreç olmuştur. Osmanlı 1600'lü yıllara kadar taşıdığı askerî üstünlüğünü artık kaybetmiş ve gelişmeleri takip edemediği için Batı'nın gerisinde kalmıştır. İktisadî hayatta da Batı'da yaşanan gelişmeler, Osmanlı'nın klasik

zihniyetiyle ters düşmüş ve Osmanlı ekonomisi Batı kaynaklı yeni düzene yani kapitalizme kapılarını açmak zorunda kalmıştır. Tüm bunlara ek olarak Balkanlar'da başlayan bağımsızlık hareketleri, Osmanlı'nın kötü yönlendirilen yönetimiyle de birleşince harcamalar için kaynak yaratmak tam bir iktisadî sorun haline gelmiş ve Osmanlı ekonomisi kangren olmuştur (Pamuk, 2005: 38). Tam da bu dönemde Batılı sermayeyle iyi ilişkiler içinde olan Osmanlı padişahlarına yakın isimler, dış borçlanmaya şiddetle karşı duran zihniyeti nihayet 1854 Kırım Savaşı'nın harcamalarını karşılayabilmek için ikna edebilmiş ve Osmanlı'yı geri dönüşü olmayan bir yola sokmuşlardır.

İmparatorluğu dış kaynak kullanımına götüren bu süreci rakamlarla ifade etmek gerekirse öncelikle bir önceki bölümde belirtilmiş olan askerî üstünlüğün nasıl gerilediğini görelim. Paul Kennedy'nin de kitabında değindiği teze göre askerî üstünlük, devletlere büyük güç olma imkânı verirken, bu üstünlüğü sürdürebilmek için de fetihlere ihtiyaç doğuyordu. Yeni topraklar, vergilendirilebilecek yeni halk ve o halkın besleyebileceği yeni askerler demektir. İster Doğu, ister Batı ideolojisinden bakalım; her iki taraf için de sistem bu döngü üzerinden işliyordu.

4.1. Osmanlı Harp Sanayisi'nin Gerilemesi

XVI. yüzyıla geldiğimizde sınırları oldukça genişleyen Osmanlı'nın askerî gücü onun daha fazla genişlemesine imkân vermiyordu çünkü geniş sınırları muhafaza edebilmek için gerekli güç, askerî harcamayla mümkündü ve fetihler olmadan askerî harcamalar için kaynak yaratmak gittikçe güç bir hal alıyordu. Aslında bu bir kısır döngüydü. Askerî harcama yapmadan gücü tesis edemiyordu ve bu nedenle fetihlere çıkamıyordu. Fetihler olmadan da kaynak yaratamadığı için mali sıkıntıları giderek daha da artıyordu.

AŞCI

Tablo 6. İstanbul'daki Tophane-i Amire'nin Üretimi, 1596 – 1798

Tarih	Dökülen Top ve Havan Sayısı	Faaliyet Süresi (gün olarak) ⁴	Not
1596	300	120	1593-1606 uzun Macar
1604	52		Şah Abbas'a karşı sefer
1676	46	165	
1684-85	785	326	1683-99 Uzun savaş
1685-86	324	281	1683-99 Uzun savaş
1691-92	298	140	1683-99 Uzun savaş
1693-94	458	174	1683-99 Uzun savaş
1694-95	221	312	1683-99 Uzun savaş
1695-96	207	134	1683-99 Uzun savaş
1696-97	1322	421	1683-99 Uzun savaş
1697-98	271	308	1683-99 Uzun savaş
1704	167	119	Büyük sefer yok
1704-06	130	260	Büyük sefer yok
1706-1707	177	468	Büyük sefer yok
1711-12	211	70	Prut Seferi
1712-14	103	140	1711 Rusya ile barış
1715-16	100	210	Venedik ve Avusturya'ya
1717	177	158	Venedik ve Avusturya'ya
1731-32	83	255	İran Savaşı, 1730
1732-33	386	260	İran Savaşı, 1730
1734-35	235	250	İran Savaşı, 1730
1737-38	648	355	1736-39 Rusya ve Avusturya
1743-44	127	150	1743-46 İran Savaşı
1744-45	117	149	1743-46 İran Savaşı
1746-47	176	112	1743-46 İran Savaşı
1747-48	22	296	1746 İran ile barış
1749-50	58	123	1746 İran ile barış
1751-52	99	150	1746 İran ile barış
1756-57	47	121	1746 İran ile barış
1757-58	111	187	1746 İran ile barış
1758-59	76	166	1746 İran ile barış
1760-61	82	158	1746 İran ile barış
1769-70	350	322	1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı
1771-72	188	386	1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı
1775-76	36		1774 Rusya ile barış
1776-81	246	1798	1776-77 İran Savaşı
1781-82	33	63	

⁴ Faaliyet süresini belirleme konusunda temkinli olmak gerekmektedir çünkü kaynaklarımızda verilen tarihler nazırların ibraz ettikleri hesapların ait olduğu görev sürelerini belirleyen göreve başlama ve bitiş tarihleridir. Bununla birlikte, bazı durumlarda hesaplar nazırın görev süresi ile fiilen döküme ayrılan süreyi birbirinden ayırmaktadır. Bu tabloda eğer, verilmişse döküme ayrılan süre tercih edilmiştir. (Tablo kaynağının yazarına ait not)

AŞCI

1782	76	140	
1784-85	173	298	1783 Rusya'nın Kırım'ı İlhakı
1788-92	324	1357	1787-92 Rusya ve Avusturya
1796-97	182	531	
1797-98	197	354	

Kaynak: DBŞM TPH 18734, 1796-97, TPH 18747; 1797-98, TPH 18750 arşiv belgelerinden aktaran Gabor Agoston, Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi, sayfa 238.

Yukarıdaki tabloda 1596 ile 1798 yılları arasında Osmanlı'nın en büyük top dökümhanesi olan Tophane'nin top döküm rakamları incelenmek üzere örnek olarak konulmuştur. Olağandışı askeri harekâtlara sahne olan yılların öncesinde Tophane üretimini ciddi şekilde artırabilmekteydi. En yüksek faaliyetin olduğu yıllar XVI. ve XVII. yüzyılların sonlarındaki uzun Macaristan savaşları ve 1768-74 Osmanlı – Rus Savaşı'na denk düşmektedir. XVIII. yüzyılın ortalarındaki nispeten sakin geçen on yıllar boyunca üretim seviyelerinde bariz bir düşüş yaşanmıştı. Üretim terkihi imparatorluğun askeri gereksinimlerine göre yıldan yıla değişmiştir. Yaklaşık 200 yıllık sürecin önemli top üretim rakamları olan bu değerler Osmanlı'nın, ihtiyaç dâhilinde üretim yapan ve stok zihniyetiyle çalışmayan bir ekonomik anlayışa sahip olduğunun da bir göstergesi olarak düşünülebilir. İslam felsefesinin etkisi altında olan Osmanlı'nın yönetim anlayışı kapitalizme bu açıdan oldukça uzaktı. Sadece savunma ürünleri için değil tüm sanayi alanlarında üretim, öncelikle sosyal refahı maksimize etmeyi amaçlıyordu ve sadece elinde fazla olanı ihraç etme imkânı veriyordu. Ana amaç, hiçbir zaman, fazlaca üretilen ihraç ederek sermaye biriktirmek olmamıştı, zaten özel mülkiyete de izin verilmiyordu. Bu klasik zihniyet, Osmanlı güç kaybetmeye başladığı dönemlerde sıkıntı yaratmaya başlamıştı; çünkü 1750'li yıllarla beraber Batı'da ortaya çıkan Sanayi Devrimi ve sermaye birikimine imkân veren sistem 100 yıl sonra Osmanlı'yı da düştüğü darboğazdan kurtarmak ister gibi hareket edip onu ekonomik olarak kendisine bağımlı hale getirebilecekti. Üretimle ilgili bu detaylara ek olarak bütçe açığındaki artış, 1699'dan sonra yapılan seferlerdeki mağlubiyetlerle gelen toprak kayıpları ve ödenmesi gereken savaş tazminatları Osmanlı'nın yeni askerî harcamalar yapmasına engel olmuş ve gücünü korumasını imkânsız hale getirmiştir. Dış borçlanmadan önce askerî harcamaları karşılayabilmek için içeriden borçlanan Osmanlı, savaşlar sonucunda istediği zaferleri elde edemeyince devlet gelirleri ile giderleri arasındaki denge iyice bozulmuştur ve borçlarını ödemek için

yabancı kaynak kullanımı zorunlu hale gelmiştir. Böylelikle, Osmanlı'nın zayıflamış halinden yararlanmak isteyen yabancı sermaye, ekonomik olarak imparatorluğu kuşatma imkânı bulmuştur. 1875 yılında ilan edilen iflas da bu kuşatmanın başarısını ispatlar niteliktedir. Askerî üstünlüğünü 1700'lü yılların başında kaybeden Osmanlı yaşadığı mali sıkıntılarla beraber büyük güç konumunu yitirmiştir ve Avrupa'da 1750li yıllarla başlayan sanayileşme süreci de Osmanlı'nın kendisini tekrar toparlamasına engel olmuştur.

4.2. Toprak Kayıplarıyla Azalan Mali Gücün Askeri Güce Etkisi

Paul Kennedy'nin de kitabında değindiği üzere askerî güç ile mali güç arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Bir ülkenin mali gücü olmadan askerî gücünün olması imkânsız olduğu gibi, askerî gücü olmadan da mali gücünün olması bir o kadar düşük olasılıkta bir durumdur. Osmanlı, gelirlerini fetihler yoluyla elde ettiği ve güçlü olduğu dönemlerde henüz seri üretim dünya ekonomisindeki yerini alamadığı için askerî zaferler gelirleri artırabilmenin en önemli faktörü halindeydi. Ele geçirilen topraklarla beraber vergiye bağlanabilen yeni halklar da Osmanlı için ikinci önemli gelir kaynağını oluşturuyordu. Fetihlerin artması; toprakların genişlemesine dolayısıyla nüfusun ve vergi gelirlerinin artmasına ve tımar sistemi sayesinde toprak sahiplerinin daha fazla asker üretip orduyu güçlendirmesine imkân sağlıyordu. Ancak bu sistemin, tersine işlemesi durumu da söz konusuydu ve Osmanlı ekonomisinin gerilemesi de sistemin tersine işlemesi yani fetihlerin durmasıyla başlamıştır.

Her ikisi arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu varsaydığımızda mali güç azaldıkça askerî gücün de azalması ya da askerî güç azaldığında mali gücün azalması beklenen sonuçlar arasında yer alır. Fetihlerdeki başarının azalması ve bunun sonucunda kaybedilmeye başlanılan topraklar yukarıda değindiğimiz ilişkiden dolayı, Osmanlı'nın mali gücünü de tehdit etmeye başlamıştır. Fetihlerden elde edilen ganimetlerin ve vergi gelirlerinin azalması, Osmanlı'yı mali darboğazlara sokmuş ve bundan dolayı da borçlanmayı gelir yaratıcı bir faktör olarak gündemlerine dâhil etmek zorunda kalmışlardır.

4.3. Mali Gücü Artırma Çabalarının Bir Sonucu Olarak Osmanlı'da Borçlanma

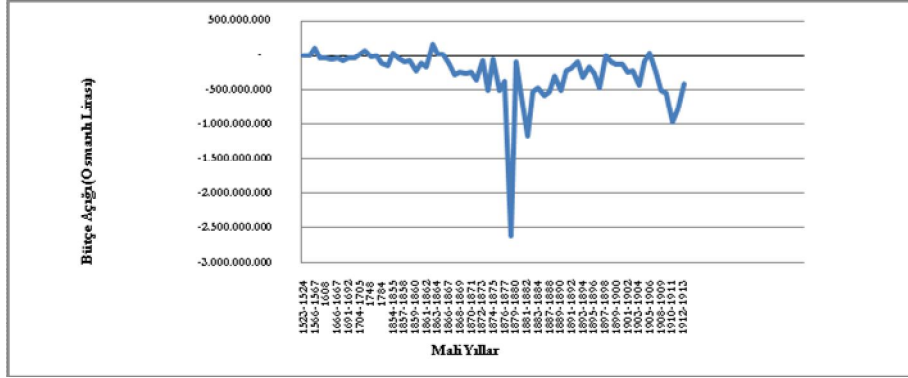
Çağdaş bütçelerin aksine gelir esaslı olan Osmanlı bütçesi, (Tabakoğlu, 2005: 198) elde edilen gelirlerin giderlere bölüştürülmesiyle hesaplanırdı. Gelir ve giderlerin hesaplanmasında çıkarma mantığı hâkimdi. İlk olarak gelirler kaydedilirdi ve ardından giderler gelirlerden çıkartılarak bütçe fazlasına ulaşıldı (Tabakoğlu, 2005: 199). 16. Yüzyıla kadar genel olarak denk veren bütçenin gelir ve giderleri arasındaki farkı bu yüzyıldan sonra giderek açılmaya başlamıştı (Şekil-1). Özellikle 17. Yüzyıl itibarıyla giderek artan askerî harcamaları nedeniyle yarım milyar akçeyi bulan bütçe açığı, 19. Yüzyılın ortalarına doğru yaklaşık 2 milyar akçe ile moratoryum ilanının ana sebebi olmuştur (Tabakoğlu, 2005: 200).

Klasik sistemi göz ardı eden kaynaklar Osmanlı'nın ilk bütçesinin 1863 yılına ait olduğunu belirtir (Tabakoğlu, 2005: 202). 1863 yılında Osmanlı'da Batı anlamında ilk bütçe oluşturulmuştur ve o güne kadar yapılan bütçelerden 1863 ve sonrası bütçeleri ayıran en önemli özellik bütçelerin gider ağırlıklı olmasıdır ki daha önce Osmanlı bütçelerinin gelir öncelikli olduğundan bahsedilmişti. Bu durumda 1863 sonrası bütçeler merkezi hazine kanalıyla yürütülmeye başlanmış ve iltizam usulü kaldırılmıştır. Yeni sisteme göre emanet ve gelir hacmi tespit edilerek bütçe hesaplamaları yapılmaya çalışılmıştır ancak Osmanlı alışkın olmadığı bu yöntemde başarısız olmuş ve iltizam usulüne geri dönmüştür (Tabakoğlu, 2005: 202).

Mali darboğazdan iç kaynaklarla kurtulamayan Osmanlı, Kırım Savaşı'nın giderlerini karşılayabilmek için 1854 yılında ilk dış borcunu kullanmak zorunda kalmıştır ve bu ilk dış borçlanmayı bir dizi borçlanmalar izlemiştir.⁵

⁵ Bakınız Ek 1.

AŞCI

Şekil 1. 1523 – 1923 Osmanlı Devlet Gelirleri ve Giderleri Arasındaki Fark

Toplamda 350 milyon Osmanlı lirasını bulan borçlanma rakamlarını incelediğimizde mali sıkıntıları aşmak bir yana, borçlanmanın, mali problemleri daha da içinden çıkılmaz hâle soktuğunu görebiliyoruz. Komisyon ve masrafların çok yüksek olmasından dolayı 350 milyonluk tutardan net olarak ele 220 milyon geçebilmişti ve bu borçlanma rakamları için de karşılık gösterilen gelirler Osmanlı'nın elini kolunu bağlamak için yeterli olmuştu. Ortalama ihraç fiyatının yüzde 78 olarak hesaplandığı borçlanma rakamlarında, net ele geçen tutarı toplam borç rakamına oranladığımızda ancak yüzde 63'lük kısmının Osmanlı'nın kullanımına sunulması borçlanmanın ne kadar adil şartlarda yapıldığının da bir başka göstergesidir. O dönemde Avrupa devletleri tarafından "hasta adam" olarak tanımlanan Osmanlı, bu borçlanmalarla daha da hasta hâle getirilmiştir.

Borçlanma dönemine denk düşen zaman diliminde Osmanlı iltizam sistemini terk etmiş, tekrar vergi toplama işi merkezi yönetime geçmişti. Ancak yine de daha önceleri bozulan vergi denetimi ve zorlukla toplanan verginin borçlanma tutarlarına karşılık gösterilmesiyle, gelir yaratmakta güçlük çekmeye başlayan Osmanlı, borçlar sayesinde elde ettiği geliri de rasyonel kullanamamış ve devleti uzun dönemli borçlardan kurtaramamıştı. Bu süreç de çok uzun sürmeden 1881 Muharrem Karamamesiyle borçların denetiminin Düyun-u Umumiye'ye aktarılması kararıyla son bulmuştur. Artık devletin gelirleri doğrudan Düyun-u Umumiye'ye aktarılıyordu ve borçlanma tutarlarının faizlerinden düşülüyordu. 1881 yılına kadar borçlanma nedenleri daha çok askerî harcamaları karşılamak ve alınan iç borçları kapatmak gibi

AŞCI

bağımsız amaçlar taşırken, 1881'den sonra bütçe denetimi bağımsızlığını kaybetmiş ve borçlanma sebepleri yabancı krediye olan ekonomik bağımlılığı daha da kuvvetlendirir nitelik kazanmıştır. Bu tarihten sonraki çoğu borçlanma daha önceki borçları ödemek ya da var olan borçların vadesini uzatmak için yapılır hâle gelmiştir.

Tablo 7. Borçlanmalara Karşılık Gösterilen Gelir

Yıllar	Borç Tutarı	Karşılık Gösterilen Gelir
1854	3.300.000	Mısır Vergisi
1855	5.500.000	Mısır Vergisi artanı ile İzmir ve Suriye gümrükleri hasılatı
1858	5.500.000	İstanbul gümrük geliri ve duhuliyeye hasılatı
1860	2.241.000	Banker Mires'den
1862	8.800.000	Tütün, tuz, damga ve temettü vergileri
1863	8.800.000	Çeşitli vilayet gümrük geliri, Bursa ve Edirne ipek öşürü
1865	6.600.000	Ergani bakır madeni gelir, Bursa ve Edirne ipek öşürü
1865	36.200.000	Devletin genel geliri
1869	24.444.000	Çeşitli vilayet aşarı ve ağnam vergisi fazlası
1870	34.348.000	99 yıllık işletme imtiyazı ve yıllık 22 milyon frank
1871	6.270.000	Mısır vergisinin serbest kısmı
1872	5.302.000	Edirne, Tuna ve Selanik vilayetleri geliri ile Anadolu
1873	12.612.000	Tuna ve Ankara aşarı, Anadolu ağnam resmi
1873	30.556.000	
1874	41.000.000	Devletin genel geliri
1877	5.500.000	
1879	8.725.000	
1886	6.500.000	Bursa, Beyrut, Edirne, İzmir ve Selanik vilayetleri
1888	1.650.000	Çeşitli vilayetler öşürü
1890	1.961.000	Çeşitli bölgelerin öşürü, yetmezse gümrük geliri
1890	5.000.000	
1891	2.663.000	Mısır vergisi
1893	1.000.000	İthalde alınan tömbeki vergisi
1894	1.762.000	Şark demiryollarının kumpanyasının km başına taahhüt
1894	631.000	Eski istikrazlar karşılığı Mısır vergisi
1896	3.273.000	Çeşitli vilayetler ağnam resmi
1902	3.467.000	1886 istikrazına tahsis edilen gümrükler geliri
1903	2.376.000	Konya, Halep ve Urfa öşürü
1903	1.701.000	
1903	2.668.000	
1904	2.750.000	Düyun-u Umumiye gelir fazlasından hükümet payı
1905	3.630.000	1902 istikrazı karşılığı gümrük gelirinden artan kısım
1905	2.640.000	%6 askeri donanım vergisi
1906	2.751.000	
1908	9.988.000	Düyun-u Umumiye gelir fazlasından hükümet payı
1908	4.711.000	Gümrük hasılatı
1909	7.000.000	Bazı vilayetler öşürü ile ağnam resmi hasılatı
1910	1.712.000	Demiryolu geliri yetmezse tütün geliri

AŞCI

1911	1.000.000	Hüdeyde gümrük geliri
1911	7.040.000	İstanbul vilayeti gümrük geliri
1913	819.000	Düyun-u Umumiye öşür fazlası ile sulanan arazinin öşür
1913	1.485.000	Sivas vilayeti öşürü
1914	22.000.000	Düyun-u Umumiye gelir fazlası, öşür ve gümrük geliri

Kaynak: Tevfik Güran, Osmanlı Mali İstatistikler Bütçeler 1841 – 1918, T.C.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 7, Ankara, 2003.

Yapılan borçlanmalar karşısında büyük vilayetlerin gelirleri karşılık olarak gösterilmiştir ve bu zaten bozulan vergi toplama sisteminde bir yara daha açmıştır. Bununla birlikte hazineye önemli yer tutan gümrük hâsılatı, demiryolu gelirleri, illerin öşürleri ve ağnam vergileri ile ithalattan alınan vergiler borçlanmalara karşılık gösterildiği için de devletin gelir yaratma imkânı oldukça kısıtlı bir hal almıştır.

Borçlanmaların nedenlerini incelediğimizde ise; özellikle askeri harcamaları karşılamak için yapılmış anlaşmaların daha fazla olduğunu görmekteyiz. Osmanlı, yitirdiği gücünü tekrar tesis edebilmek için askerî harcamalarını artırmak ve dolayısıyla güçlü bir orduya sahip olabilmek ve tekrar seferler kazanabilmek istemiştir ancak ardı arkasına gelen yenilgiler askerî harcamaları karşılamak için yapılan borçlanmaları bir zaman sonra eski borçları ödeyebilmek için yapılan borçlanmalar haline dönüştürmüştür. Böylelikle borçlanma, kanayan yaraların daha da derinleşmesine sebep olmuş ve Osmanlı'nın gücünü geri gelmez şekilde yitirmesine zemin hazırlamıştır.

Alınan tüm borçları ve kullanım alanlarını detaylı incelediğimizde⁶ bir ülkenin hangi şartlar altında ekonomik anlamda bağımlı hâle getirilebileceğini daha iyi anlayabiliriz. Bu durumda söylenenleri yerine getirmek mecburiyeti içinde olduğunu da 1881'den sonraki borçlanmaların nedenlerini incelediğimizde görebiliriz.

⁶ Ayrıntılar için bakınız ek1.

AŞCI

Tablo 8. Borçlanma Nedenleri

Yıllar	Borç Tutarı	Borçlanma
1854	3.300.000	Kırım savaşı giderleri ⁷
1855	5.500.000	Silah alımı için
1858	5.500.000	Değeri düşen kaimenin tedavülünden çekilmesi için
1860	2.241.000	Dalgalı borçlar ve banker alacaklarını ödemek için
1862	8.800.000	10 milyon liralık kaimenin tedavülünden çekilmesi için
1863	8.800.000	Galata bankerlerine olan kısa vadeli borçları ödemek
1865	6.600.000	Vadesi gelmiş borçları ödemek ve açık kapatmak için
1865	36.200.000	Kısa vadeli borçları uzun vadeliyle değiştirmek için
1869	24.444.000	Askeri giderler (Girit İsyanı)
1870	34.348.000	2000 km. Rumeli demiryolunun inşası için
1871	6.270.000	Vadesi gelen dış borçları ödemek için
1872	5.302.000	Osmanlı Bankası kısa vadeli avanslarını ödemek için
1873	12.612.000	Vadesi gelen borçların ödenmesi ve bütçe açığı için
1873	30.556.000	1872 Hazine tahvillerini genel borç tahvilleri ile
1874	41.000.000	Dış borç taksidi ve Rumeli demiryolu tahvil bedeli için
1877	5.500.000	
1879	8.725.000	
1886	6.500.000	Kısa vadeli borçları uzun vadeliyle değiştirmek için
1888	1.650.000	92 kmlik Haydarpaşa-İzmit demiryolu için
1890	1.961.000	%5 faizli tahvilleri %4 faizlilerle değiştirmek için
1890	5.000.000	
1891	2.663.000	1877 Müdafaai Milliye İstikrazının vadesini uzatmak için
1893	1.000.000	Bütçe açığını kapatmak için
1894	1.762.000	Nakit sıkıntısını gidermek için
1894	631.000	1854 ve 1871 istikrazlarının değiştirilmesi için
1896	3.273.000	Silah alımı için
1902	3.467.000	1886 Gümrük İstikrazı tahvillerini düşük faizlilerle değ.
1903	2.376.000	Konya-Basra demiryolu ilk 200 kmlik kısmı için
1903	1.701.000	1888 Saydı Mahi istikrazını düşük faize çevirmek için
1903	2.668.000	
1904	2.750.000	Hazine ihtiyaçları için
1905	3.630.000	Hazine ihtiyaçları için
1905	2.640.000	Almanya'dan alınan askeri malzeme bedeli
1906	2.751.000	1890 yılı tahvillerinin konversiyonu için
1908	9.988.000	840 kmlik Bulğurlu-Halep demiryolu inşası için
1908	4.711.000	Bütçe açığını kapatmak için
1909	7.000.000	Bütçe açığını kapatmak için
1910	1.712.000	Demiryolu inşası için
1911	1.000.000	Demiryolu inşası için
1911	7.040.000	Bütçe açığını kapatmak için
1913	819.000	Konya ovası sulama tesisleri inşası için
1913	1.485.000	Tersanelerdeki ıslah şirketlerinin sermaye temini için

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Yıldız Esas Evrakı (Y. EE) 29/111 (1854 Borçlanma Nedenini gösterir belge)

AŞCI

1914	22.000.000	Biriken istikraz ve demiryolu borçlarını ödeyebilmek için
Toplam	347.876.000	

Kaynak: Tefvik Güran, Osmanlı Mali İstatistikler Bütçeler 1841 – 1918, T.C.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 7, Ankara, 2003.

Borçlanmak, alınan borç rasyonel olarak kullanıldığında sorun teşkil etmeyen, düşük faizle borçlanmalarda yarar sağlayabilecek bir olguyken, Osmanlı'nın borçlanma sürecinde hem faizlerin dönemine göre yüksek oluşu (Avrupa devletleri kendi aralarında yüzde 1'lerden borçlanmaktaydı) hem de alınan borçların serbestçe kullanılamamasından dolayı Osmanlı, savaşlarla yitirdiği askerî gücünü, borçlanmalarla anlamlı kaynak yaratarak tekrar tesis edememiş ve ekonomik gücünü de kaybetmiştir.

5. SONUÇ

Zenginlik ve güç ya da ekonomik kudret ve askeri kudret, her zaman için nispidir ve mademki tüm toplumlar karşı konulmaz bir değişme eğilimine açık durumdadır; o halde uluslar arası dengeler, hiçbir zaman oldukları yerde duramaz. Devletlerarasındaki çekişmelerin kural tanımaz ve rekabetçi olduğu düşünülürse, ister devletin ister özel kişilerin kullanımı için olsun, savaş harcamaları, devletlerin başka malları üretmekte kullanabilecekleri kaynakları tüketmelerine sebebiyet verir. O nedenle, bilimsel ve ekonomik düzeyi ne olursa olsun, her yüzyılda ulusal gelirden ne kadarının askerî amaçlar için kullanılacağı kamu otoriteleri arasında tartışma konusu olmuştur.

Bu süreç ülkeler arasındaki rekabet bitmediği sürece sona ermeyecektir ki ülkeler arasındaki rekabetin de bitmesi mümkün değildir. Dolayısıyla her zaman devletler, güçlü olmak için çaba harcayacaklardır. Bu çaba, günümüzde farklı yerlere yöneltmek durumundadır. Çünkü tarihteki meydan savaşları yerini bilgi savaşlarına bırakmıştır. Eskiden askerî gücü olan devletler daha çok büyüebilme ve daha çok toprağı sınırlarına dahil etme ve bunun sonucu olarak da daha çok vergi toplayarak zenginleşme şansına sahipken günümüzde durum değişmiştir. Askerî güç halen devletlerin kendi aralarındaki ilişkide hiyerarşi içerisinde olmalarına sebebiyet verirken bu gücün devamlılığı için ekonomik zenginlik arka planda kalmıştır.

AŞCI

Devletlerarası rekabet açısından değerlendirdiğimizde; Osmanlı Devleti'ni bir uç beyliğinden cihan devletine taşıyan, savaşlarda ve akınlarda uyguladıkları kendilerine özgü taktiklere ve askerî başarılarına Osmanlı'nın, savunma sanayisindeki üstünlüğü de eklendiğinde 1600'lü yıllara kadar devam eden ve üç kıtaya yayılan büyük güç olma durumu uzun bir süre özellikle Batılı devletleri ürkütmüştür. Ancak çok güçlü olmak her zaman çok güçlü kalabilmek için yeterli caydırıcılığa sahip değildir. Diğer devletler bu gücü, gelecekte kendileri için tehdit oluşturma olasılığına karşı ortadan kaldırmak isteyeceklerdir. Bu nedenle; güçlü olanı her zaman takip edip, ele geçen ilk fırsatta yıkmak için uğraşacaklardır. Osmanlı İmparatorluğu da bu kaçınılmaz sonu kendi yönetimindeki aksaklıklarla gerileme döneminde yaşamış ve 20. yüzyılın başlarında tarih sahnesinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı'daki iktisadî zihniyet; seri üretim yapılmasına ve stoklu çalışarak artık değer üretilmesine imkân vermediği için harp sanayisi de bundan etkilenmiştir. Toplarını ihtiyaç dâhilinde üreten ve kullanılan tüm mühimmatları üretip fazlasını diğer ülkelere satarak gelir elde etme amacına sahip olmayan Osmanlı, mali darboğazlar karşısında sanayisinin de gerilemesine engel olamamış ve Sanayi Devrimi gelişmelerini yakalayamamıştır. Borçlanma hızla artmış ve ilk etapta kötüye giden ekonomiyi iyileştirir ümidiyle kullanılan dış borçlar ekonomik krizi daha da derinleştirmiştir. Açılan okullara ve yapılan askerî reformlara rağmen mali bağımsızlığın olmaması nedeniyle istenilenler gerçekleşmemiştir. Bütün bunlara ek olarak, 19. yüzyılın köklü dönüşümlerini incelediğimizde; Birinci Dünya Savaşı öncesinde varılan noktayı iktisadî durgunluk ya da yıkım olarak nitelendirmek yerine, dünya ekonomisine daha fazla açılan kesimlere bağımlılık olarak değerlendirebiliriz (Pamuk, 2005). Osmanlı da dışa bağımlılıktan etkilendiği için köklü ekonomik yapısını kısır döngülerden kurtaramamıştır.

Çalışmada yer alan tabloları da inceledikten sonra; Osmanlı'nın, Paul Kennedy'nin kitabında bahsettiği büyük güçler gibi bütçesindeki açıkların artmasıyla beraber gücünü yitirmiş olduğunu ve diğer devletler karşısındaki üstünlüğünü kaybettiğini görebiliyoruz. Bununla beraber Batı'daki gelişmelerin gerisinde kalmış ve sanayisindeki üstünlüklere dayanan askerî gücünü de koruyamamıştır. Ekonomik darboğaz, yeterli askerî ve teknik donanımın sağlanamamasıyla beraber, yeni fetihlerin

AŞCI

yapılmasına engel olmuştur. Bu kısır döngüden kısa sürede çıkılamadığı için de bütçedeki açıklar ekonomiyi iflasa sürüklemiş ve yabancı kaynakla bütçenin dengeye gelebileceği düşüncesi Osmanlı'nın gücünü tamamen yitirmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla, Kennedy'nin de kitabında belirtmiş olduğu gibi bütçe açığı, askerî kalkınmayı sağlamaya çalışırken Osmanlı gibi büyük bir gücün de çöküşündeki en önemli nedenlerden birisi olmuştur. Bütçe açığı ile birlikte mali gücünü yitiren Osmanlı, teknolojik yenilikleri takip edememiş, Sanayi Devrimiyle ortaya çıkan ve yeni bir üretim sistemi zihniyeti olan kapital birikimini de özümseyemediği için mali gücüne paralel olarak askerî gücü de azalmıştır. Sonuç olarak; mali ve askerî gücü zayıflayan her büyük güç gibi Osmanlı da çöküşü yaşamak zorunda kalmıştır.

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Y. EE (Yıldız Esas Evrakı) 25/94

Y. EE 25/96

Y. EE 25/98

Y. EE 28/8

Y. EE 29/111

İKİNCİL KAYNAKLAR

Açba, S., 2004. *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması*, Vadi Yayınları, Ankara.

Adivar, A., 1982. *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi İstanbul.

Agoston, G., 2006. *Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Ayalon, D., 1956. *Gunpowder and Firearms in the Mamlûk Kingdom*, Routledge Publish, London.

Aydüz, S., 1998. *Osmanlı Devleti'nde Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Bıyık, A., 1979. *Ateşli Silahların Osmanlılara Girişi ve Yayılışı*, Basılmamış bitirme tezi, İstanbul.
- Friedman, G., 2009. *The Next 100 Years*, Random House Inc, Newyork.
- Güran, T., 2003. *Osmanlı Mali İstatistikler Bütçeler 1841 – 1918*, T.C.Başbakanlık Devlet İstatistikler Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 7, Ankara.
- Güran, T., 2007. *Osmanlı Kamu Maliyesi (1839 – 1918) Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, Osmanlı Bankası Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, H., 2004. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 2, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Kennedy, P., 2009. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, M. F., 1986. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Öner, E., 2001. *Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2001/359, Ankara.
- Özcan, A., 1995. Fatih'in Askeri Dehası ve Fetih Topları, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, sayı 5.
- Pamuk, Ş., 2005. *Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi 1500 -1914*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş., 2005. *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820 – 1913)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Parry, V.,J., 1975. İslâm'da Harb Sanatı, *Tarih Dergisi*, 28-29, İstanbul.
- Parry, V.,J., 1978. *Barut*, Encyclopedia of Islam (New Edition), (EI2),
- Petroviç, D., 1975. *Fire-arms in the Balkans on the Eye of and After Ottoman Conquests Of The Fourteenth and Fifteenth Centuries, War, Tecnology and Society in the Middle East*, ed. V. J. Parry ve M. E. Yapp, London.
- Tabakoğlu, A., 2005. *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, Ankara.

AŞCI

EKLER

EK 1. Osmanlı İmparatorluğu Dış Borçları

Yıllar	Borç Tutarı Osmanlı lirası	Ortalama İhraç Fiyatı %	Komisyon ve Masraflar	Ele Geçen Net Tutar	Faiz Oranı %
1854 ⁸	3.300.000	80	726.000	2.574.000	6
1855	5.500.000	102,6	-144.000	5.644.000	4
1858	5.500.000	76	1.716.000	3.784.000	6
1860	2.241.000	62,5	885.000	1.356.000	6
1862	8.800.000	68	3.135.000	5.665.000	6
1863	8.800.000	71	3.320.000	5.480.000	6
1865	6.600.000	66	2.531.000	4.069.000	6
1865	36.200.000	60	14.480.000	21.720.000	5
1869	24.444.000	54	11.733.000	12.711.000	6
1870	34.348.000	32,1	23.850.000	10.498.000	3
1871	6.270.000	73	1.818.000	4.452.000	6
1872	5.302.000	98,5	186.000	5.116.000	9
1873	12.612.000	55	5.673.000	6.939.000	5
1873	30.556.000	54	14.667.000	15.889.000	5,5
1874	41.000.000	40	24.400.000	16.600.000	5
1877	5.500.000	52	2.640.000	2.860.000	5
1879	8.725.000	100	0	8.725.000	5
1886	6.500.000	100	0	6.500.000	5
1888	1.650.000	70	528.000	1.122.000	5
1890	1.961.000	75	530.000	1.431.000	4
1890	5.000.000	88	700.000	4.300.000	4
1891	2.663.000	90	266.000	2.397.000	4
1893	1.000.000	70	320.000	680.000	4
1894	1.762.000	73,5	502.000	1.260.000	4
1894	631.000	91	61.000	570.000	3,5
1896	3.273.000	85	556.000	2.717.000	5
1902	3.467.000	80	754.000	2.713.000	4
1903	2.376.000	81,5	487.000	1.889.000	4
1903	1.701.000	81,5	340.000	1.361.000	4
1903	2.668.000	81	876.000	1.792.000	4
1904	2.750.000	80	591.000	2.159.000	4
1905	3.630.000	81	1.040.000	2.590.000	4
1905	2.640.000	81	542.000	2.098.000	4
1906	2.751.000	87	1.383.000	1.368.000	4
1908	9.988.000	100	0	9.988.000	4
1908	4.711.000	85	801.000	3.910.000	4
1909	7.000.000	86	1.155.000	5.845.000	4
1910	1.712.000	89	223.000	1.489.000	4

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Y. EE 28/8 1854-71 yılları arası iç ve dış borçları gösterir belge.

AŞCI

1911	1.000.000	84	160.000	840.000	4
1911	7.040.000	84	1.303.000	5.737.000	4
1913	819.000	100	0	819.000	5
1913	1.485.000	100	0	1.485.000	5,5
1914	22.000.000	88,7	2.480.000	19.520.000	5
Toplam	347.876.000	78.06	127.214.000	220.662.000	4,23

Kaynak: Tevfik Güran, Osmanlı Kamu Maliyesi (1839 – 1918) Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler, Osmanlı Bankası Yayınları, 71 – 72, İstanbul

EK 2. Alınan Borçların Kullanım Alanları

Yıllar	Borç Tutarı Osmanlı lirası	Eski Borçların Ödemesi	Askeri Harcamalar	Bütçe Açığı	Hazine Harcamaları	Yatırımlar	Diğer Harcamalar
1854	3.300.000	277.000	2.267.000				31.000
1855	5.500.000	54.000	5.418.000				
1858	5.500.000	72.200			3.531.000		181.100
1860	2.241.000	891.000	509.000				
1862	8.800.000	2.982.500	2.455.000		25.300		201.700
1863	8.800.000	4.658.000	198.000		684.000		
1865	6.600.000	4.067.000					
1865	36.200.000	20.000.00					
1869	24.444.000	9.898.000	11.243.000		3.303.000		
1870	34.348.000				10.698.000		
1871	6.270.000	4.577.400					
1872	5.302.000	10.403.00					
1873	12.612.000	6.830.000					
1873	30.556.000	18.178.00					
1874	41.000.000	19.140.00					
1877	5.500.000						
1879	8.725.000						
1886	6.500.000	6.500.000					
1888	1.650.000	1.080.000				263.160	
1890	1.961.000	3.482.614			317.006		
1890	5.000.000	6.456.000					
1891	2.663.000	4.713.000		2.015.000			
1893	1.000.000			700.000			
1894	1.762.000	928.000	18.000		325.700	22.000	
1894	631.000	7.641.100	814.100				
1896	3.273.000	750.000	1.189.800			842.000	
1902	3.467.000	5.132.600			762.600		984.800
1903	2.376.000					2.079.600	
1903	1.701.000				299.800		
1903	2.668.000	2.229.500					
1904	2.750.000	2.388.205			73.045		
1905	3.630.000	2.397.007	1.141.414	282.000	774.386		156.022

AŞCI

1905	2.640.000	536.727	10.816		134.122	1.357.516	
1906	2.751.000			8.297.100			
1908	9.988.000					8.489.800	
1908	4.711.000	1.334.819		2.669.637			
1909	7.000.000			6.020.004			
1910	1.712.000					1.712.304	
1911	1.000.000		4.224.000			1.000.000	
1911	7.040.000	1.689.600					
1913	819.000					818.970	
1913	1.485.000					1.485.000	
1914	22.000.000	19.871.35					
Topla	347.876.000	169.158.6	29.488.130	19.983.74	20.927.959	18.070.35	1.554.622

Kaynak: Erdoğan Öner, Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2001/359, Ankara.

EK 3. 1523 – 1923 Yılları Arası Osmanlı Bütçe Gelir ve Giderleri

Mali Yıl	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Acığı
1523-1524	118.783.849	116.888.385	- 1.895.464
1565-1566	189.657.000	183.088.000	- 6.569.000
1566-1567	206.379.630	324.703.730	118.324.100
1592-1593	190.894.020	154.173.020	- 36.721.000
1608	264.723.370	225.530.870	- 39.192.500
1654	276.444.770	225.635.960	- 50.808.810
1666-1667	222.099.360	194.530.370	- 27.568.990
1687-1688	316.702.670	246.175.500	- 70.527.170
1691-1692	238.797.690	210.274.480	- 28.523.210
1696-1697	281.717.790	241.238.930	- 40.478.860
1704-1705	218.676.180	238.422.670	19.746.490
1710-1711	231.158.210	299.164.010	68.005.800
1748	395.161.620	380.908.300	- 14.253.320
1761-1762	391.251.620	401.302.160	10.050.540
1784	515.299.590	408.746.770	- 106.552.820
1788	505.273.200	365.824.200	- 139.449.000
1854-1855	1.108.129.548	1.142.371.892	34.242.344
1856-1857	929.362.500	888.053.500	- 41.309.000
1857-1858	1.131.590.000	1.042.945.000	- 88.645.000
1858-1859	1.200.665.935	1.133.301.500	- 67.364.435
1859-1860	1.386.073.678	1.161.376.000	- 224.697.678
1860-1861	1.311.636.964	1.200.067.485	- 111.569.479
1861-1862	1.393.407.544	1.221.184.160	- 172.223.384
1862-1863 ⁹	1.490.693.048	1.661.021.246	170.328.198
1863-1864 ¹⁰	1.484.502.492	1.505.269.835	20.767.343
1864-1865 ¹¹	1.602.836.185	1.621.110.059	18.273.874
1866-1867	1.679.593.840	1.558.566.500	- 121.027.340
1867-1868	1.868.318.076	1.597.993.883	- 270.324.193
1868-1869	2.072.870.500	1.825.868.500	- 247.002.000
1869-1870	2.036.084.000	1.775.144.500	- 260.939.500
1870-1871	2.070.929.500	1.839.481.000	- 231.448.500
1871-1872	2.276.533.500	1.920.081.500	- 356.452.000
1872-1873	2.140.445.000	2.063.721.000	- 76.724.000
1873-1874	2.618.661.500	2.109.927.500	- 508.734.000
1874-1875	2.531.458.000	2.480.742.000	- 50.716.000

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Y. EE 25/94 1862-63 bütçesi,

¹⁰ Y. EE 25/96 1863-64 bütçesi

¹¹ Y. EE 25/98 1864-65 bütçesi

AŞCI

1875-1876	2.892.909.500	2.388.294.000	- 504.615.500
1876-1877	2.572.624.000	2.202.747.000	- 369.877.000
1877-1878	4.628.324.000	2.007.747.000	- 2.620.577.000
1879-1880	1.523.660.339	1.428.528.000	- 95.132.339
1880-1881	2.195.000.957	1.615.584.000	- 579.416.957
1881-1882	2.756.850.185	1.594.250.600	- 1.162.599.585
1882-1883	2.019.787.663	1.505.904.000	- 513.883.663
1883-1884	2.090.992.142	1.635.498.500	- 455.493.642
1884-1885	2.153.426.600	1.576.903.000	- 576.523.600
1887-1888	2.272.113.405	1.757.382.152	- 514.731.253
1888-1889	2.101.709.550	1.813.759.759	- 287.949.791
1889-1890	2.115.399.124	1.618.000.000	- 497.399.124
1890-1891	1.992.728.626	1.776.742.432	- 215.986.194
1891-1892	1.984.208.222	1.792.235.939	- 191.972.283
1892-1893	1.929.092.173	1.837.183.691	- 91.908.482
1893-1894	2.142.220.051	1.829.989.845	- 312.230.206
1894-1895	2.041.096.591	1.865.663.127	- 175.433.464
1895-1896	2.095.262.926	1.832.588.445	- 262.674.481
1896-1897	2.301.039.735	1.829.105.250	- 471.934.485
1897-1898	1.844.934.941	1.851.132.599	6.197.658
1898-1899	1.909.051.538	1.812.658.436	- 96.393.102
1899-1900	2.017.648.080	1.882.932.299	- 134.715.781
1900-1901	2.087.782.311	1.961.228.045	- 126.554.266
1901-1902	2.187.252.290	1.943.470.439	- 243.781.851
1902-1903	2.197.840.577	1.976.396.505	- 221.444.072
1903-1904	2.439.350.205	2.006.237.228	- 433.112.977
1904-1905	2.123.195.406	2.025.817.794	- 97.377.612
1905-1906	2.196.223.279	2.229.131.079	32.907.800
1906-1907	2.536.456.561	2.290.492.108	- 245.964.453
1908-1909	2.868.712.914	2.364.954.844	- 503.758.070
1909-1910	3.053.954.572	2.507.896.200	- 546.058.372
1910-1911	3.569.378.397	2.601.510.100	- 967.868.297
1911-1912	3.623.318.587	2.847.739.100	- 775.579.487
1912-1913	3.467.667.170	3.051.415.854	- 416.251.316

Kaynak: 1523-1788 arası bütçe gelir ve giderleri; Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul 2005, s. 200. Tevfik Güran, Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841 – 1918, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 7, Ankara 2003.